

Alchymista Petr Hlavsa ve službách Viléma z Rožmberka – myšlenkový svět a společenské poměry českého alchymisty v 16. století*

MAGDA DOSTÁLOVÁ

Alchemist Petr Hlavsa in services of Wilhelm von Rosenberg (Vilém z Rožmberka) – the world of thought and social conditions of a Bohemian alchemist in the 16th century. The main theme of the study is alchemy developed at the court of Wilhelm von Rosenberg (1535–1592). The article is a sequel to the study “Alchemist Petr Hlavsa in services of Wilhelm von Rosenberg – operational processes and technical equipment of laboratory.” It analyzes the correspondence of Petr Hlavsa, the alchemist and manager of Wilhelm von Rosenberg. Hlavsa was supposed to oversee all of the work in laboratories in Prague and Třeboň and to inform Wilhelm about achieved progress. This article gives an idea of the reality in Rosenberg’s laboratories. It especially describes the relationships among alchemists, and it engages in the alchemist’s world of thought.

Keywords: alchemy • sociology of scientific knowledge • faith • Wilhelm von Rosenberg • Petr Hlavsa of Liboslav • Václav Březan

„Nechceme, aby se chemik [...] sám vylučoval z dalších povinností počestného života jednoduše tím, že se pevně drží u svých temných pecí. Spíš chceme, aby pěstoval ve společnosti *humanitas* a přinášel lesk svému povolání počestnou domácností, takže by měl usilovat o každou ctnost a měl by být schopen spolu se svými přáteli pomáhat skutkem a radou své zemi.“¹

Dne 18. ledna 1574 uzavřel Petr Hlavsa z Liboslavi (kolem roku 1520–1589) jménem svého pána, Viléma z Rožmberka (1535–1592), smlouvu s Kryštofem

* Studie byla realizována v rámci projektu SGS-2014-043 *Vědecké informační sítě v raně novověkých českých zemích*. Současný text vznikl zčásti na základě mé diplomové práce – M. ŠTĚTKOVÁ. *Věda na dvoře posledních Rožmberků (se zaměřením na alchymii)*.

¹ A. LIBAVIUS, citováno podle V. KARPENKO – I. PURŠ. Tycho Brahe: mezi astronomií a alchymii. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*, s. 471. Úplné bibliografické údaje o veškeré použité literatuře jsou uvedeny za článkem.

z Hirschenbergu. Podle ní měl Kryštof naučit Rožmberkova služebníka „s pomocí ohně a prášků“ přeměňovat běžné kovy ve zlato a stříbro, které obtojí v „průbě“.² Právě v té době nastupuje Petr Hlavsa dráhu alchymisty u Vilémova dvora. V předchozích letech působil jako vrchní mincmistr v Kutné Hoře a též se podílel na obnově jílovských zlatých dolů. Kutnohorské doly byly však v té době již téměř vyčerpány a Hlavsa doufal, že by situaci mohli zlepšit alchymisté. Ti slibovali zvýšit výtěžnost dolů, pochopitelně za odpovídající odměnu. Vytouženého úspěchu se však nedočkal téměř deset let. Nakonec byl obviněn, že se obohacuje na úkor královské komory, a spolu s podvodným alchymistou Sebastianem Essenem byl roku 1561 uvězněn. Přestože byl osvobozen a opět povolán ke zkušebním tavbám, do úřadu vrchního mincmistra se již nevrátil.³ Na alchymii však i přes negativní zkušenosti z dolů nezanevřel a ve službách pana Viléma se sám alchymii prakticky zabýval. Jak dokazují dopisy dochované v třeboňském archivu, byl dokonce pověřen dohlížením na práci dalších alchymistů a svého pána v době jeho nepřítomnosti informoval o veškerém dění v laboratoriích.

Hlavsova korespondence dochovaná v SOA Třeboň pochází z let 1575–1576.⁴ Zatímco první dopisy byly panu Vilémovi posílány z Třeboně nebo ze Starého Města pražského, dopisy datované na konci roku 1576 psal Hlavsa již výhradně z Pražského hradu. Tento pramen nám může přiblížit první Hlavsovy roky strávené ve Vilémových službách. Jako rožmberský alchymista působil Petr Hlavsa až do své smrti roku 1589,⁵ z tohoto období se však bohužel nedochovaly žádné podobně výmluvné prameny, jakými jsou dopisy z let 1575–1576.

Alchymista věřící

První z Hlavsových dopisů pochází z počátku roku 1575. V závěru se dozvídáme, že byl psán „na Starém Městě pražském, ve čtvrtek po památce Sv. Pavla na víru obrácení“, což bylo 27. ledna. Již v tomto dopise se setkáváme se jmény několika

² „[...] dann sonstigen Materialien eine 16löthige Mark in 5 Loth Silber und 11 Loth Goldes pars cum parte probehältig zu verwandeln.“ T. WAGNER. Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen. In *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, s. 113.

³ I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*, s. 77.

⁴ Veškeré citace z Hlavsových dopisů pocházejí z fondu SOA Třeboň, CR II z Rožmberka 25, folie č. 53 – 72. Ukázka Hlavsova dopisu viz obr. na s. 237.

⁵ I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích, c. d., s. 77.

alchymistů, kteří působili ve Vilémových službách. V první řadě je zmiňován jistý „Matusalem“, kterého měl Hlavsa navštívit po svém příjezdu do Prahy. Obsah této části dopisu je poměrně nejasný. Je zřejmé, že měl Matusalem vůči pánu z Rožmberka určitý závazek. Hlavsa tvrdí, že „s ním o jedné i druhé věci důvěrně a dostatečně promluvení měl“. V otázce „první věci“ Matusalem přislíbil, že „k Vaší Milosti přijítí a to všecko ukázati i o všem dostatečnou správu Vaší Milosti⁶ dáti chce, nad čímž velké oblíbení míti ráčíte“. Z toho lze usuzovat, že měl Matusalem panu Vilémovi předvést výsledky své práce.

Ve „druhé věci“ hrál roli i další alchymista, Kaspar Schönberger ze Schönbergu. O něm se dozvídáme, že s Matusalemem spolupracoval a stejně jako on přislíbil, že panu Vilémovi předvede po jeho příjezdu do Prahy výsledky svého snažení. Hlavsa píše o obou alchymistech velice optimisticky, s velkou důvěrou v jejich umění. Podle něj chtějí panu Vilémovi podat důkladné zprávy o svém díle a „když to V. M. skutkem nalézti a potom V. M. sami dělati ráčíte, že nad tím veliké oblíbení a obveselení míti i také veliký a znamenitý Božský tejnosti a dary uhlídati a spatřiti ráčíte.“ Sám Hlavsa však zatím nebyl očitým svědkem vydařených alchymických pokusů, protože vzápětí dodává: „A já tolikéž abych do toho času strpení měl, že mně prvně nežli V. M. ukázati nemíní.“ Přitom je však patrná Hlavsova víra v úspěch alchymistů. Zdůrazňuje ještě, že od nich dostal potěšující zprávy a byly mu přislíbeny překvapivé a skvělé výsledky. „Dejž Pán Bůh, aby se tak našlo V. M. při šťastném příjezdu,“ vyjadřuje své přání Hlavsa.

Víra v Boha a doufání v Boží pomoc se v Hlavsových dopisech vyskytuje pravidelně. Alchymisté byli většinou silně věřící osobnosti. Na jedné straně se snažili přiblížit božské tvořivosti, což by se v tehdejší době dalo vykládat dokonce jako rouhání, ale zároveň se v jejich spisech odráží značná bohobojnost. Evropští alchymisté se pohybovali v křesťanském světě, ve kterém Stvořitel rozhodoval o všech budoucích věcech, proto také víra v Boha hrála v alchymii klíčovou úlohu.⁷ Časté dovolávání se Boží pomoci v alchymických spisech lze také zřejmě vykládat jako snahu o legitimizaci alchymie v křesťanském prostředí. Alchymie byla skutečně již od pozdního středověku dávána do souvislosti s čarodějnictvím, ale k pronásledování alchymistů jako čarodějů v praxi nedocházelo – bývali stíháni a mnozí byli popraveni, ovšem nikoliv jako čarodějové nebo kacíři, ale jako podvodníci, kteří nedodrželi dané sliby.⁸

⁶ Dále jen V. M.

⁷ V. KARPENKO. Cesta k rudolfínskému světu. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*, s. 19.

⁸ Tamtéž, s. 19–20. Srov. T. NUMMEDAL. *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*, s. 4–16.

S pojetím alchymie jako „Božího daru“ se setkáváme již ve středověké alchymii. Ta evropská byla ovlivněna arabskými alchymickými spisy, které vždy začínaly *basmalou* (formule „ve jménu Boha, milosrdného, slitovného“). Při překládání těchto textů, z nichž patrně první bylo Morienovo *Testamentum*, do latiny byla přepsána i tato formule, pochopitelně v křesťanském duchu. Součástí *Testamenta* je i dialog mezi učitelem Morienem a adeptem Chálidem, v němž je obsažena myšlenka, že Bůh si vybírá ze svých služebníků ty vyvolené, jimž vyjeví tajemství alchymie.⁹

Víra byla například nezbytným prvkem učení jedné z nejvýznamnějších osobností renesanční alchymie a medicíny, Theophrasta z Hohenheimu (1493/1494–1541) známého jako Paracelsus. Ten chápal víru v Boha jako jeden z předpokladů pro úspěšné léčení chorob a byl to právě Bůh, kdo podle něj dal lidem medicínu, v níž byly v Paracelsově pojetí využívány i zkušenosti alchymistů.¹⁰ Lékař podle jeho názoru jedná vždy v souladu s Boží vůlí a toto tvrzení lze vztáhnout i na alchymisty. Medicína a alchymie si byly v Paracelsově učení velmi blízké. Podle Junga, který se mj. zabýval osobností Paracelsa jako lékaře, vycházel Paracelsus ve svém učení ze dvou základních pramenů, kterými byly „světlo přírody a světlo Zjevení“.¹¹

V alchymickém spisu *Jitřní záře*¹² (*Aurora Consurgens*) pojednává jedna z kapitol o „čtrnácti ctnostech“, které obsahuje „dům moudrosti“, tedy alchymické

⁹ Alchymie začala být chápána jako „dar Boží“ poprvé v arabském světě. (V. Karpenko, osobní sdělení.) K problematice viz dále V. KARPENKO. Hyle 4-1 (1988): *Alchemy as donum dei* [online]. [cit. 27. 10. 2014]. Dostupné na: <http://www.hyle.org/journal/issues/4/karpenk.htm>.

¹⁰ Srov. PARACELSUS, Paragranum. In *Essential Theoretical Writings*. Zejména kapitoly *The Third Foundation of Medicine, which is Alchemy* a *The Fourth Foundation of Medicine, which is Proprietas*.

¹¹ C. G. JUNG. *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*, s. 35–36.

¹² Tento spis přeložil do češtiny alchymista Bavor Rodovský z Hustiřan jako součást svého objemného alchymického rukopisu *Knih o dokonalém umění chymickém*. V současnosti je originál Bavorova rukopisu uložen v Univerzitní knihovně v Leidenu. *Jitřní záře* byla přeložena pravděpodobně z latiny a její autorství je tradičně připisováno Tomáši Akvinskému. K tomuto tvrzení je však třeba přistupovat kriticky, protože bylo obvyklé, že alchymisté svým spisům propůjčovali jména slavných učenců nebo dokonce biblických postav a světců, a navíc neexistují relevantní prameny, které by Tomášovo autorství dokazovaly. Rukopis je tradičně datován do roku 1420 a Prinke tvrdí, že nevznikl před rokem 1400, tudíž by Tomáš nemohl být jeho autorem. Na druhou stranu však nelze vyloučit, že se nám pouze nedochovaly starší rukopisné verze, jejichž autorem snad mohl svatý Tomáš být. O. ZACHAR.

umění. Sedmou ze ctností je právě víra. Autor užívá v textu nejrůznějších citátů slavných osobností, pasáží z Písma svatého i ze starších alchymických spisů. Když píše o víře, cituje apoštola Pavla: „Kdož věří, nebude zahanben, nebo těch, kteří nevěří, má kámen překážku a skála pohanění i pohoršení.“¹³ Odstavec týkající se víry pak uzavírá autor citátem z evangelia: „Kdož nevěří, ten jest již odsouzen.“¹⁴

V dopise panu Vilémovi z 11. prosince 1576 se již Hlavsa zdá méně optimistický. Píše o dalších dvou alchymistech, Danielu Prandtnerovi a o Bavorovi Rodovském z Hustiřan. Hlavsa si stěžuje, že ani jeden z nich dosud nepředložil uspokojivé výsledky své práce, jak slíbili. Přitom je patrné, že si oba alchymisté počínají tak, aby jejich metody zůstaly utajené a ani Petr Hlavsa podle toho, co píše, neměl k jejich pokusům neomezený přístup. „I poněvadž já se nic toho, jak se to dílo před sebe běre doptati nemohu, již také mlčím a na to se dále (abych žádné příčiny toho dobrého snad nerozuměje tomu na odpor nebyl) nic nevyptávám, ale při jeho [Bavora Rodovského] i Daniela Prandtnera přece bohdá šťastným vzetím, neb též velmi sobě tajně vede, zanechávám a jim v ničemž na ten čas nápomocen nemohu býti, leč toliko při samém ohni, co tam i zase ven z něho od stříbra a zlata ufixovaného vejde o tom věděti a nápomocen mohu býti.“ I přes tyto potíže Hlavsa nepřestává doufat v úspěch alchymického díla a opět se dovolává boží pomoci: „Ale podle toho bez chlouby V. M. poníženeň písíc, na svých nehodných modlitbách pána Boha všemohoucího upřímně z celého srdce prosím, aby jim oběma v tom přece vzetí svou svatou milost a požehnání i užitečné toho díla dokonání a podle toho V. M. sem do Prahy zdravý, šťastný i radostný příjezd (abyste V. M. to všecko s dobrým budoucím užitekem vskutku očitě uhlídal a nalézti ráčil).“

Jak je zřejmé z uvedených ukázek, víra hrála v životech alchymistů nezastupitelnou roli. Bez ní by totiž nebyli ani schopni věřit v úspěch svého díla. To, že víra v Boha byla pro alchymisty klíčová nejen ve středověku a v době renesance, ale i v dobách pozdějších, dokládá dřevoryt doprovázející spis *Medicinisch-Chymisch und Alchemistisches Orakulum* (vydání z roku 1755). Je na něm zobrazen alchymista v laboratoriu držící v rukou filosofický oheň. V dolní části obrazu najdeme heslo „ora et labora“ a z nebes přicházejí slova „ohne mich könnt ihr nichts

---

Slovo úvodní. In *Jitřní záře*, s. 10–11. Srov. R. T. PRINKE. *Zwodniczy Ogród Błędó*, s. 226, a I. PURŠ – V. KARPENKO. *Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích*, c. d., s. 86.

¹³ BAVOR RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN. *Jitřní záře*, s. 55. Srov. *Bible: český ekumenický překlad*, Římanům 9,33.

¹⁴ Tamtéž. Srov. *Bible: český ekumenický překlad*, Jan 3, 18.

tun“.¹⁵ Ruka objevující se v oblacích, nepochybně ruka boží, drží latinský nápis *Initium sapientiae est timor dei*.¹⁶ V křesťanské Evropě byla alchymie považována za „dar Boží“ a věřilo se, že v této disciplíně může dosáhnout úspěchu pouze člověk vyvolený Bohem.¹⁷

Alchymista a jeho spolupracovníci

Hlavsa neinformoval svého pána jen o průběhu konkrétních alchymických prací, ale rovněž o chování svých spolupracovníků. Tak jsou jeho dopisy současně výmluvným svědectvím o vztazích, které panovaly mezi alchymisty. Z Hlavsových zpráv, které se v Třeboni dochovaly, je zřejmé, že jeho postavení úředníka, jenž na práci v laboratoriu dohlížel a o všem informoval pana Viléma, nebylo vždy snadné. Již výše byly uvedeny ukázky z dopisů, v nichž Hlavsa svému pánovi oznamuje, že si alchymisté počínají velice tajně, takže ani on nemá o jimi prováděných operacích spolehlivé a přesné zprávy.¹⁸ Několikrát se také objevuje zmínka o tom, že alchymisté odmítají Hlavsovi ukázat svoje výsledky dříve než panu Vilémovi. O tom, zda a s jakým úspěchem byly slibované transmuce přímo před Vilémem předvedeny, bohužel nemáme zprávy. Není pravděpodobné, že by se sám Vilém alchymii aktivně věnoval a sám pracoval v laboratoriu.¹⁹ Podle mého názoru nebyl Rožmberk v otázce alchymie tak naivní, jak by se mohlo jevit např. podle záznamů v Březanově kronice,²⁰ ale patrně mu chyběly

¹⁵ „Beze mě nemůžete činit nic.“ Srov. *Bible: český ekumenický překlad*, Jan 15, 5.

¹⁶ „Počátkem moudrosti je bázeň boží“. Srov. *Bible: český ekumenický překlad*, Kniha přísloví 9, 10. „Začátek moudrosti je bázeň před Hospodinem a poznat Svätého je rozumnost.“ Také Bernhard z Tarvis užívá tohoto biblického citátu, když tvrdí, že vše dobré, tedy i lidský rozum a moudrost, je nám dáno od Boha. Viz BERNHARD Z MARKU A TARVIS. Vo Hermesové filozofiji. In D. Ž. BOR (ed.). *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*, s. 29.

¹⁷ V. KARPENKO. *Alchymie: svět pohádek a legend*, s. 26.

¹⁸ Problematiku utajení alchymických postupů a v protikladu k tomu otázku spolupráce více alchymistů v jednom laboratoriu podrobně analyzuje např. Nummedalová v kapitole *Laboratories, Space and Secrecy*. T. NUMMEDAL. *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*, s. 119–146.

¹⁹ Srov. I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích, c. d., s. 50.

²⁰ Viz tato studie, podkapitola *Alchymista v Březanově kronice*.

praktické znalosti alchymie,²¹ tudíž se domnívám, že by při zhlédnutí některého z Hlavsovy popisovaných procesů mohl uvěřit, že alchymisté skutečně vyrobili zlato.

Z Hlavsovy korespondence však podle mého mínění nevyplývá, že by právě tento rožmberský úředník chtěl svého pána ošidit nebo mu podávat nepravdivé zprávy. Vilém z Rožmberka Petru Hlavsovi pomohl, když neslavně skončila jeho kariéra mincmistra, a přijal jej do svých služeb. Hlavsa byl svému pánovi za jeho pomoc pravděpodobně velmi vděčný, o čemž svědčí také závěr dopisu z 27. ledna 1575 (nejstarší z dochované korespondence). V tomto dopise Hlavsa děkuje Vilémovi za poskytnutí útočiště. Vstup do Vilémových služeb pro Hlavsu zřejmě také znamenal lepší finanční zajištění pro jeho rodinu. Svoje poděkování uzavírá Hlavsa slovy: „A já pánu Bohu svému z celé a nepochybné víry věřím, že mi to dáti ráčí, že se V. M. takového dobrodiní prve, než umřu, svými chudými službami platně a užitečně odsloužím. A na svých, spolu s manželkou a dětkami mými, nehodných modlitbách pána Boha prositi, aby V. M. dlouhé zdraví, prospěch ve všem dobrým i šťastné panování dáti a ve své svatě ochraně míti ráčil.“

Hlavsa byl tedy podle všeho vůči svému pánu loajální. V dopisech z třeboňských alchymických dílen nezamlčuje ani neúspěchy a sděluje Vilémovi, s jakými problémy se alchymisté potýkají. Navíc ho ještě upozorňuje na nespolehlivost a další nešvary některých laborantů. Z některých zpráv je evidentní, že v laboratoriu došlo někdy ke konfliktům mezi Hlavsovy a alchymisty, na něž dohlížel. Následující ukázka je z dopisu, který psal Hlavsa z Třeboně 23. dubna 1576. „Milostivý pane, podle milostivého V. M. poručení a rozkazu tak se ponížene k tomu Jeremiášovi, Salomeně i čeládce jeho chovám. A jim žádné příčiny řečí ani skutkem jakž prve tak i nyní nedávám a dávati nemíním. Ale jaké oni mi příčiny dávají a podle toho slyšeti se dají, jak jsou mně při V. M. v znamenitou

²¹ Na rozdíl od císaře Rudolfa II., který se sám aktivně zajímal o alchymii, astronomii a další vědy, které podporoval. Tím se také lišil od většiny mecenášů 16. století, kterým obvykle podpora alchymie sloužila především k reprezentaci a pragmatickým účelům. Podobně např. španělský král Filip II. pohlížel na alchymii jako na „praktickou vědu, která může být použita pro zvětšení bohatství a blahobytu království“, ale podle Eamona se sám rovněž účastnil alchymických experimentů. Viz I. PURŠ. Přírodovědný a alchymický mecenáš císaře Rudolfa II. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II.*, zejména s. 139–144. W. EAMON. Vědecké vzdělání renesančního vladaře: arcivévoda Rudolf u španělského dvora. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II.*, s. 133. Více o Rudolfově mecenátu a jeho vědeckých zájmech viz např. B. T. MORAN. Courts and Academies. In K. PARK – L. DASTON (eds.). *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*, s. 255–259.

nemilost přivedli, čemuž já, aby jim od V. M. bez mé zase zprávy ode mě učiněné věřeno býti mělo, nevěřím. A tak mnohé jiné (jakž jich starodávný obyčej jest) řeči na potupu osoby mé mluvíce toho všeho na tento čas až do šťastného V. M. příjezdu oznamovati pomínu. Než V. M. pokorně a ponížene jakožto pána mého milostivého spravedlivého prosím, že jich obmyslným a nepravým zprávám místo dávati neráčíte, ale mě k Milosti Vaší vyslyšení s nimi připustiti ráčíte.“

Z dopisů není přímo zřejmé, co se mezi Hlavsou a Jeremiášem odehrálo. Poslední dopis předcházející tomuto psaní je psán „na Třeboni v klášteře, v sobotu po sv. Martinu“ (12. listopadu roku 1575). Oba dopisy dělí poměrně dlouhá doba, za kterou mohlo v laboratoriu dojít k různým konfliktům. Ještě v předchozím dopise však Hlavsa Jeremiáše chválil a nepochyboval, že „těž Jeremiáš V. M. mnoho dobrého a užitečného přinese“.

Dá se předpokládat, že soužití několika alchymistů v jednom laboratoriu mohlo přinášet různé potíže. Alchymie byla vždy vědou, kterou bylo třeba provozovat nejlépe v utajení, a alchymisté si svoje technologické postupy před svými kolegy obvykle přísně střežili. Již v *České alchymii*²² z počátku 16. století nacházíme mezi šesti příkázáními, která by měl dodržovat každý alchymista, příkázání nařizující mlčenlivost a předpokládající soukromí, v němž nebude alchymista rušen. „První, aby dělník toho umění, byl mlčedivý. Druhé, aby měl dům svůj a v něm komory dvě nebo tři, zvláště aby mu tam žádný nechodil. A tu, aby v nich mohl působiti, dila svá, kalcinovati, rozpúštěti, dystyllovati, sublimovati, jakož o tom potom dáme naučení.“²³ Snaha alchymistů separovat se od svého okolí a pracovat v co největším utajení je typická. V souvislosti s tímto tajemným počínáním alchymistů není dnes jasné, jak mohli staří mistři jako Peter Brueghel starší nebo David Teniers mladší detailně zachycovat na svých obrazech prostředí alchymických dílen. Karpenko se domnívá, že malíři mohli v dílnách různých řemeslníků vidět, jak vypadají pece, křivule a další vybavení, které používali i alchymisté. Podle něj je možné, že těchto znalostí malíři využili a alespoň část obrazů byla vytvořena pouze podle fantazie autora.²⁴ Umělci také často pobývali na panovnických dvorech, kde působili i alchymisté. Je tedy možné, že se někteří z malířů příležitostně mohli do blízkosti laboratoria dostat.

²² Originál uložen v Knihovně Národního muzea v Praze, sign. I G 22.

²³ O. ZACHAR. *O alchymii a českých alchymistech*, s. 110.

²⁴ V. KARPENKO. *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*, s. 22. Problematice zobrazování alchymistů a jejich dílen v dobovém výtvarném umění se ve své knize podrobně věnují M. PRINCIPE, L. DE WITT. *Transmutations-alchemy in Art*. Philadelphia, Chemical Heritage Foundation, 2002.

V třeboňském laboratoriu museli alchymisté zřejmě pracovat ve společných prostorách a Petr Hlavsa měl mít k jejich dílu volný přístup (i když z dopisů je patrné, že ne vždy mu byl ochotně umožněn), aby mohl informovat svého pána o tom, jak práce pokračují. Jak již bylo několikrát zmíněno, v takové situaci mohly vznikat různé neshody. Ke sporům mezi Hlavsou a třeboňskými laboranty došlo pravděpodobně proto, že Hlavsa Jeremiášovi a ostatním pracovníkům vytýkal špatně odvedenou práci. Z dopisů lze soudit, že třeboňští alchymisté předváděli neuspokojivé výsledky opakovaně,²⁵ přičemž neustále slibovali brzké zlepšení. Z korespondence též víme, že Hlavsa často prosí pána o pořízení a zaslání chemických surovin nebo alchymického náčiní, na žádost některého konkrétního alchymisty. Je možné, že tak někteří alchymisté zastírali svůj neúspěch a snažili se práce zdržet. Že ke sporu mezi Hlavsou a laboranty došlo především kvůli opakovaným neúspěchům v laboratoriu, lze vyvodit z další části Hlavsova dopisu, v němž si stěžoval na Jeremiáše: „Kdež jsem já také jemu toho věřil, připovídal každého týhodne mnoho zlata dělati, ale nic nejmenší věci nedovedl. Než jak správu mám, také to obé [metody transmutace ex marte et sulphure] za sebe jest pryč zavrhl a opět do jiného, pravíc, že mnohem užitečnější bude, jest se dal. A tak já již o něm pochybuji a nejmenší věci, aby co uměl, nevěřím. O čemž pak při št'astném V. M. příjezdu sem na Třeboň V. M. o všem poníženu ústní správu, jak sama v sobě pravda bude, učiním. A V. M. pokorně prosím, že toto mé psaní ponížené neb žádnému na potupu nebo k nějakému zvošklivení nečiním, v dobré obrátiti a milostivě vzítí ráčíte.“ Je pravděpodobné, že alchymisté ne vždy odváděli svou práci dobře, je ale také možné, že některé stížnosti v Hlavsových dopisech mohou být projevem rivality mezi ním a laboranty nebo snahy ukázat se před svým pánem jako obětavý a věrný služebník a ostatní pracovníky laboratoria naopak pomluvit.

Hlavsa a jemu podřízení laboranti však nebyli jedinými alchymisty ve Vilémových službách, kteří spolu špatně vycházeli. Také Jakob Faber a Theophilactus Töpfer, kteří měli v Českém Krumlově za úkol vyrábět *aurum potabile*,²⁶ se dostali do vzájemných sporů, když se Faber začal domnívat, že o něm Töpfer šíří pomluvy. S touto obavou se dokonce světil panu Vilémovi v dopise, v němž se ujist'uje, že Vilém na tato křivá obvinění nedbá. Faber, jako by se chtěl svému

²⁵ Viz např. Hlavsovy dopisy z 23. dubna 1576 a 11. prosince 1576, týkající se především skupiny kolem Jeremiáše nebo alchymistů Daniela Prandtnera a Bavora Rodovského.

²⁶ „Pitné zlato“, jehož výroba byla cílem mnoha alchymistů. Tento preparát měl být univerzálním lékem, tzv. *panaceou*. C. PRIESNER – K. FIGALA. *Lexikon alchymie a hermetických věd*, s. 322.

kollegovi pomstít, zároveň informuje svého pána o tom, že Töpfer ničí laboratorní vybavení.²⁷ Tak si můžeme snadno udělat představu o vztazích mezi alchymisty. Pomluvy, vzájemné očerňování a slovní potyčky nebyly zřejmě vzácností v dílnách, v nichž muselo spolupracovat několik alchymistů pohromadě.

Dopis, v němž Hlavsa líčil svoje problémy se spolupracovníky (duben 1576), byl také posledním psaným z Třeboně. Další dopisy pocházejí až z prosince 1576 a všechny jsou již psány „na hradě Pražským“ nebo jen „v Praze“. Nemáme tudíž zprávy o tom, co Hlavsa mezitím více než půl roku dělal, ale je pravděpodobné, že kvůli opakovaným konfliktům se svými podřízenými odešel natrvalo do Prahy, kde nadále působil v rožmberských laboratorních.²⁸

Ovšem i zde docházelo někdy ke střetům, například s panem Bavorem Rodovským, který otálel se stavěním slibovaných „nevídaných a neslychaných“ alchymických pecí, nebo s Danielem Prandtnerem, který kvůli návštěvě jistého alchymie znalého pána²⁹ odkládal téměř týden chystané laboratorní práce. I přes tato nedorozumění začal Hlavsa patrně znovu věřit v úspěch pražských alchymistů. V posledním z dochovaných dopisů z 29. prosince 1576 informuje Hlavsa pana Viléma o tom, jaké pokroky alchymisté dělají, a zdůrazňuje, že věří v jejich schopnosti. „Než to se u mě vidí býti, kdež žádného divu není, že ještě vo tom umění jakby mělo býti, nejsou dokonce zběhlí, neb při každém ven z ohně vyndávání on, Daniel Prandtner, se přiučuje a napravuje. A tak když to častěji dělati a opakovati bude, na jistý bohdá grunty konečně v krátkým času oba dva přijdou, jakož přísloví *Usus facit artem*. Pán Bůh ráčíž jim v tom ve všem nápomocen při počátku i při skončení býti.“ Citát *Usus facit artem* se dá volně přeložit jako „Prostřednictvím různých cvičení praxe přinesla dovednost“.

²⁷ T. NUMMEDAL. *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*, s. 141–142.

²⁸ Také Petr Vágner ve své studii tvrdí, že Hlavsa odešel do Prahy kvůli neshodám v treboňském laboratoriu. Viz P. VÁGNER. Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*, s. 273.

²⁹ Jméno špatně čitelné, snad „Zwiberštejn“ nebo „z Wiberštejna“. Karpenko poznamenává, že anonymní „záhadný učitel“ nebo „cizozemský přítel“, jenž má naučit alchymistu novým zaručeným postupům a pak většinou záhadně beze stopy zmizí, je typickou postavou objevující se ve svědectvích o životech známých alchymistů i v méně seriózních alchymických historkách. V. KARPENKO. *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*, s. 23.

Alchymista v Březanově kronice

V žádném z Hlavsových dopisů nebylo zmíněno jméno Kryštofa z Hirschenbergu, s nímž Hlavsa uzavřel smlouvu krátce poté, co vstoupil do Vilémových služeb, a o němž jsem se zmínila na začátku této studie. O Hirschenbergovi však píše ve své kronice Václav Březan. Poprvé je Kryštof z Hirschenbergu připomínán v roce 1576 spolu s dalšími alchymisty pracujícími pro Viléma. „Předtím léta 1574 nějaký pokladač³⁰ alchymista byl na Krumlově, jménem Kryštof z Hirsberku neb Jelení Hory. Ten pána k jisté smlouvě přivedl, jako by svým uměním jist byl; ale nedoved nic, jako jiný podvodník vyvázl.“³¹ Podle Petra Vágnera byl však Hirschenberg jedním z alchymistů, kteří vydrželi ve Vilémových službách až do jeho smrti v roce 1592.³²

V Březanově kronice najdeme o Kryštofu z Hirschenbergu ještě jednu zmínku: „... pan vladař tak byl velice od těch podvodných alchymistů jatý, že jim divné zápisy od sebe činil, jako i nějakému Kryštofovi z Hirschenbergu, hejtmanu, když lživě dal se slyšeti, že dvě tajnosti umí, předně v měsíci jednom stříbro v zlato ryzí proměňovati s pateronásobným užitkem, druhé z jedné hřivny stříbra tři loty čistého fejn zlata vytáhnouti. Chtěv pán tomu se naučiti, kdyby mu to ukázal, přislíbil mu darovati (a k tomu se zapsal) 6000 dukátů.“³³ Tato zpráva se u Březana objevuje až v červenci 1592, tedy krátce před Vilémovou smrtí. Také je připojeno poměrně známé vyprávění o dalším alchymistovi, který tvrdil panu Vilémovi, že zlato může vyrůst ze země, pokud jsou do ní zasázeny dukáty jako semena. Když od pana Viléma tyto dukáty dostal, tajně je pak ze země vybral a uprchl.³⁴

Rožmberský kronikář alchymistům příliš nedůvěřoval, spíše k nim zachovával skeptický přístup,³⁵ jak dokazují uvedené ukázky z jeho kroniky. Zatímco

³⁰ Termín užívaný pro označení podvodného alchymisty.

³¹ V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*, s. 283.

³² P. VÁGNER. Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*, s. 275.

³³ V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*, s. 364. Srov. T. WAGNER. Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen. In *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, s. 113. Podle Wágnera byl Kryštofu Hirschenbergovi vystaven dluhopis na 12 000 tolarů, které mu měly být vyplaceny ve dvou dávkách, a krom toho měl dostat ještě dodatečně částku dosahující až 4 000 tolarů, pokud by se mu podařilo vyrobit více zlata.

³⁴ V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*, s. 364.

³⁵ Srov. I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích, c. d., s. 70. Purš a Karpenko však upozorňují na fakt, že Hirschenberg setrval ve Vilémových službách 18 let, takže nemohlo jít jen o potulného námezdného

Vilém z Rožmberka především v posledních letech svého života alchymistům důvěřoval s téměř bezmeznou naivitou, Březan patrně uvažoval racionálněji. Jeho kritika alchymie byla také dána časovým odstupem od událostí, o nichž psal (v té době již byly prokázány podvody mnoha známých alchymistů včetně Edwarda Kelleyho) a rovněž mohl být ovlivněn názory Jednoty bratrské. Ta vůči alchymii zaujímalá zamítavý postoj a kladla ji naroveň s čarodějnictvím.³⁶ Přes nedůvěřivé stanovisko, které Březan k alchymii zaujal, se ve své kronice nijak hanlivě nevyjadřuje o Petru Hlavsovi. Jeho jméno je v Březanových zápiscích zmíněno jen jednou, ale podle mého názoru o tomto alchymistovi píše Březan s jistou dávkou úcty – Hlavsa a pan Václav Vřesovec z Vřesovic jsou Březanem označováni jako „patroni alchumistů“.³⁷

Petr Hlavsa hrál v prostředí rožmberského dvora nejen úlohu dozorce nad prací ostatních alchymistů, ale především informoval pana Viléma o úspěších, kterých se alchymistům podařilo dosáhnout, i o problémech, s nimiž se potýkali. Dopisy, ve kterých informuje alchymista svého pána o postupu laboratorních prací i o dalším dění v laboratoriu, považují alespoň v českém prostředí za jedinečné prameny. Hlavsova korespondence umožňuje vytvořit si konkrétnější představu o každodennosti alchymistů, přibližuje jejich názory, víru a společenské poměry, v nichž žili. Dochované dopisy jsou tak cenným pramenem pro další bádání v oblasti dějin vědy i historie.

Prameny

- BAVOR RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN. *Jitřní záře*. Pezinok, Formát, 1996.
- BERNHARD Z MARKU A TARVIS. Vo Hermesové filozofiji. In D. Ž. BOR (ed.). *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Praha, Trigon, 2002. *Bible: český ekumenický překlad*. Praha. Česká biblická společnost, 2001.
- V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*. Praha, Svoboda, 1985.

---

alchymistu, který by se snažil lacinými triky Viléma podvést. Navíc se Hirschenberg pohyboval mezi významnými evropskými mecenáši alchymie, kteří si předávali informace o hodnověrnosti alchymistů, proto by jeho podvody jistě nezůstaly dlouho utajeny. V souvislosti s historkou o sázení dukátů do země Purš a Karpenko podotýkají, že se jedná o narážku na starou alchymickou představu „semene zlata“ objevující se již v helénistické alchymii. Tuto symboliku Březan zřejmě nepochopil. Tamtéž, s. 70–73.

³⁶ J. PÁNEK. Poslední Rožmberkové a jejich kronikář. In *Životy posledních Rožmberků II*, s. 701. Alchymisté byli obviňováni z čarodějnictví již v neblaze proslulém *Malleus maleficarum*, které bylo poprvé vydáno roku 1486. V. KARPENKO. Cesta k rudolfínskému světu. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*, s. 19.

³⁷ V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků I*, s. 283.

- V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků II*. Praha, Svoboda, 1985.
 PARACELSUS. *Essential Theoretical Writings*. Leiden, Brill, 2008.
 SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

Literatura

- D. Ž. BOR (ed.). *Zázračná studánka braběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Praha, Trigon, 2002.
- V. BŮZEK a kol. *Světý posledních Rožmberků*. Praha, Lidové noviny, 2011.
- W. EAMON. Vědecké vzdělání renesančního vladaře: arcivévoda Rudolf u španělského dvora. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*. Praha, Artefactum, 2011.
- C. G. JUNG. *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Praha, Vyšehrad, 2002.
- V. KARPENKO. *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Praha, Academia, 2007.
- V. KARPENKO. *Alchymie: svět pohádek a legend*. Praha, Academia, 2008.
- V. KARPENKO. Cesta k rudolfínskému světu. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*. Praha, Artefactum, 2011.
- V. KARPENKO. HYLE 4-1 (1988): Alchemy as *donum dei* [online]. [cit. 27. 2. 2014]. Dostupné na <http://www.hyle.org/journal/issues/4/karpenk.htm>.
- V. KARPENKO, I. PURŠ. Tycho Brahe: mezi astronomií a alchymií. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*. Praha, Artefactum, 2011.
- P. MAREK. *Svědectví o ztrátě starého světa: manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Pohyxceny Lobkovicové z Pernštejna*. České Budějovice, Historický ústav Jihočeské univerzity, 2005.
- B. T. MORAN. Courts and Academies. In K. PARK – L. DASTON (eds.). *The Cambridge History of Science. Volume 3: Early Modern Science*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- T. NUMMEDAL. *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Chicago, University of Chicago Press, 2007.
- J. PÁNEK. Poslední Rožmberkové a jejich kronikář. In V. BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků II*. Praha, Svoboda, 1985.
- K. PARK – L. DASTON (eds.). *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- C. PRIESNER – K. FIGALA. *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Praha, Vyšehrad, 2006.
- L. M. PRINCIPE, L. DE WITT. *Transmutations: Alchemy in Art*. Philadelphia, Chemical Heritage Foundation, 2002.
- R. T. PRINKE. *Zwodniczy Ogród Błędów*. Warszawa, Instytut Historii Nauki, 2014.
- I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II. : hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*. Praha, Artefactum, 2011.

- I. PURŠ. Přírodovědný a alchymický mecenát císaře Rudolfa II. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II.* Praha, Artefactum, 2011.
- I. PURŠ – V. KARPENKO. Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II.* Praha, Artefactum, 2011.
- M. ŠTĚTKOVÁ. *Věda na dvoře posledních Rožmberků (se zaměřením na alchymii)*. Diplomová práce. Plzeň, Fakulta filozofická ZČU, 2013.
- P. VÁGNER. Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In BŮŽEK, V. (ed.). *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. České Budějovice, Pedagogická fakulta JU, 1993.
- T. WAGNER. Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen. In *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 16, 1878.
- O. ZACHAR. *O alchymii a českých alchymistech*. Praha, Cyrillo-methodějská knihtiskárna V. Kotrba, s. d., [191-?].
- O. ZACHAR. Slovo úvodní. In *Jitřní záře*. Pezinok, Formát, 1996.

Summary

Letters analyzed in the article inform about everyday life in Rosenberg's laboratories during the years 1575–1576. Their writer, Petr Hlavsa, was hired by Wilhelm von Rosenberg to oversee all of the work in his laboratories. It is clear from the letters that Hlavsa and other alchemists were very faithful. All alchemists believed that they could not succeed without the mercy of God. The view of alchemy as a gift from God was brought to Europe from the Arabic world.

There were often disagreements between Hlavsa and his subordinates; in his letters Hlavsa complained of the secretive doing of other workers and their reluctance to show him results of their work. Rivalry could also have played a role, because Hlavsa needed to show himself before his master in the most favorable light. Reports of the alchemists also appeared in the chronicles of Václav Březan. Březan, unlike his master, was suspicious of alchemists and their methods. However Petr Hlavsa is in Březan's chronicles mentioned with a certain respect. The letters of Petr Hlavsa are valuable sources for historians and researchers, and they help us gain an insight into the everydayness of early-modern alchemical laboratories in the Czech lands.

Author's address:

Katedra filozofie FF ZČU v Plzni
Sedláčkova 19, 306 14 Plzeň

E-mail: mdostalova88@gmail.com

